

מוסדות
**דרבי
תורה**

בנשיאות מרן הגאון
רבי אשר וייס שליט"א

שיעור מרן הרב שליט"א

קונטרס שבועי

אגדה

ארבע לשונות של גאולה

הלכה

משקל הצער וזחולי במצוות
התורה

פרשת וארא תשפ"ה

שנה כ"ז - קובץ י"ג [תתק"ח]

יד"לע"י מכון "מנחת אשר"

כל הזכויות שמורות

עריכה והוצאה לאור ע"י
מכון "מנחת אשר"

להפצת תורתו של
מו"ר הגאון רבי אשר וייס שליט"א

רחוב אהרון אשכולי 109
ירושלים

המען למכתבים:
ת.ד. 23170

Email: info@minchasasher.com

פרשת וארא

משקל הצער והחולי במצוות התורה

"לכן אמר לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים והצלתי אתכם מעבדתם וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדלים. ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלהים וידעתם כי אני ה' אלהיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים. והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם ליצחק וליעקב ונתתי אתה לכם מורשה אני ה'" (ו'ו' - ח').

"מניין לארבעה כוסות רבי יוחנן בשם ר' בנייה כנגד ארבע גאולות (שמות ו'ו') לכן אמור לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם וגו' ולקחתי אתכם לי לעם וגומר והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי" (ירושלמי פסחים פ"י ה"א - דף ס"ח ע"ב).

"מי שאינו שותה יין מפני שמזיקו, או שונאו, צריך לדחוק עצמו ולשתות, לקיים מצות ארבע כוסות" (שו"ע סימן תע"ב סעיף י').

הרי לן שחייב אדם לקיים מצות ד' כוסות אף אם יגרום לו בכך צער ונזק גופני. ויש לעיין אם כלל זה בכל מצוות התורה, או שמא דין מסויים במצוות ארבע כוסות, והאם יש לחלק בין מצוות דאורייתא למצוות דרבנן, ומה הדין לגבי מצוות ל"ת, דאורייתא או דרבנן, והאם יש הבדל בין צער לחולי.

וננסה לבאר שורש הלכה זו וענפיה בקצרה.

א

מרור וד' כוסות

הנה מפורש בשו"ע שגם מי שהיין מזיקו או ששונאו חייב לדחוק עצמו, והלכה זו מקורה בתשובות הרשב"א (ח"א סימן רל"ח), והוכיח מהמבואר במס' נדרים (מ"ט ע"ב) שרק יהודה בר אילעי שתה ד' כוסות וסבל מכאב ראש עד חג העצרת, ובירושלמי

צער וחולי במקום מצוה

(פסחים ס"ט ע"ב) אמרו על ר' יונה ששתה ד' כוסות וסבל מכאב ראש עד העצרת, ור' יהודה שתה וסבל עד חג הסוכות, עי"ש.

ובמשנה ברורה (שם סק"ה ובשער הציון ס"ק נ"ב) כתב דאם יפול למשכב פטור משום שאין זה דרך חירות. ולכאורה יש ללמוד מדבריו דאילולי שאין זה דרך חירות היה חייב במצוה אף אם על ידי כך יחלה ויפול למשכב.

אך כבר היערתני במק"א (מנחת אשר שו"ת ח"ג סימן מ"ה) שהמשנה ברורה סותר דבריו, שהרי כתב (תע"ג ס"ק מ"ג) דאין האדם מצווה ליפול למשכב כדי לקיים מצות מרור, והרי במרור לא צריך דרך חירות ואין אוכלים מרור בהסיבה, ואעפ"כ פטר את האדם ממצוה זו אם יפול למשכב.

ואפשר שלרווחא דמילתא כתב לפטור משום שאין זה דרך חירות, ואפשר משום דלא פסיקא ליה וחדא מתרי טעמי נקט.

וי"ל עוד דד' כוסות שאני משום פרסומי ניסא חייב אף ליפול למשכב משא"כ בשאר מצוות, ויש ליתן לדרך זו טעם ותבלין לפי מה שכתבו כמה אחרונים בטעמא דמילתא שאינו חייב ליפול למשכב כדי לקיים מצות עשה לפי המבואר בדברי הרמ"א (או"ח סימן תרנ"ו) שאינו חייב לבזבז הון רב על המצוות, וכשם שאינו חייב לבזבז ממון רב על קיום המצוות הוא הדין וק"ו שאינו חייב ליפול למשכב, דהלא אמרו (שבת ק"מ ע"ב) בל תשחית דגופיה עדיף. ולפי"ז יש מקום לדון דבמצוה של פרסומי ניסא שצריך אף לחזר על הפתחים הוא הדין שצריך ליפול למשכב, אילולי שאין זה דרך חירות.

וכבר כתבתי במק"א את הנראה לענ"ד דאין כונת המשנה ברורה אלא בענין שיפול למשכב מיד בשתותו את ארבעת הכוסות ולא אם יחלה אח"כ, דפשוט שאין גדר דרך חירות אלא בשעת השתיה וכדין הסיבה, ומה שיקרה לאחר זמן אינו ענין לדרך חירות.

אך לגופן של דברים נראה טפי להלכה דאין האדם צריך לחלות וליפול למשכב על מנת לקיים מצות עשה, וכמבואר להלן.

צער וחולי במקום מצוה

ב

חולה ומצטער בשאר מצוות

הנה הלכה פשוטה בסוכה דהמצטער פטור מן הסוכה (סוכה כ"ו ע"א), וטעם הפטור משום תשבו כעין תדורו. ועוד מבואר שם (כ"ה ע"א) דחולין ומשמשיהן פטורים מן הסוכה.

ולכאורה פשוט שאין זה אלא דין במצות סוכה ואין ללמוד מזה להקל במצוות אחרות משום צער, וכ"כ באור שמח (הל' סנהדרין פט"ו ה"א) ובקובץ שיעורים (ח"ב סימן מ"ו אות א'), וכמבואר להלן.

ובשו"ת בשמים ראש (סימן צ"ד) דן באשה שקשה לה לאכול מרור, ואם תאכל תיפול למשכב יום או יומיים, האם חייבת לאכול מרור, וכתב דהא דהמצטער פטור מן הסוכה אינו אלא דין מסויים במצות סוכה משום תשבו כעין תדורו, אבל הא דחולה פטור דין כללי הוא בכל המצוות.

אך באמת משמע מדברי הגמ' שדין אחד וגדר אחד למצטער ולחולה, וכ"כ הריטב"א להדיא דגם חולה פטור מסוכה משום תשבו כעין תדורו, וכך כתב בספר החינוך (מצוה שכ"ה).

אך באמת נראה דאין הלכה זו ענין לכל נידון דידן, דהא דחולה פטור מן הסוכה לא מיירי במי שיחלה ויפול למשכב ע"י מצות סוכה, אלא בחולה מכבר שצער הוא לו לישב בסוכה, ופשוט שעיקר הפטור אינו אלא משום שהוא מצטער, וכל הנפ"מ בין חולה למצטער בעלמא אינו אלא במה שאף משמשי החולה פטורין מן הסוכה, משא"כ במצטער שאין לו ואף אם יש לו צורך בשמשין, וז"פ.

(וכבר הארכתי בכמ"ק בפקפוקים הגדולים על ספר זה ואכמ"ל).

אך מצינו באמת חמשה מקורות נאמנים של גדולי עולם שאכן למדו ממה שהמצטער פטור מן הסוכה, שהוא הדין שפטור ממצוות אחרות, ואפשר.

א. בשו"ת מהרשד"ם (יו"ד סימן רי"ב) כתב להתיר לאבל להשתתף בסעודת חתן וכלה משום צער החתן, ולמד הלכה זו ממה שאמרו (סוכה כ"ה ע"ב) "חתן והשושבינן

צער וחולי במקום מצוה

וכל בני החופה פטורין מן הסוכה כל שבעה" משום צער, והוא הדין שאבל פטור מן האבילות משום צער החתן והכלה. וכתב שהלכה זו נלמדת ממה שהמצטער פטור מן הסוכה.

ובשו"ת זרע אמת (ח"ג סימן קס"ט) תמה על המהרשד"ם איך למד אבל מסוכה, והלא בסוכה ניתנה הלכה דתשבו כעין תדורו, ואין זה ענין לדיני אבילות.

ב. כתב הרדב"ז (בשו"ת ח"ב סימן תרפ"ז) להקל למי שמצטער מריבוי שערות להסתפר אף בימי הספירה, דאם מצטער פטור מן הסוכה שהוא מצוה דאורייתא, ק"ו שפטור מענין זה שאינו אלא מנהג, עי"ש.

ג. בשו"ת הרדב"ז (ח"ג סימן תכ"ה) חזר וכתב דאם מצטער פטור מסוכה ק"ו שחולה המצטער פטור מלקרוא שנים מרקרא ואחד תרגום.

ד. באור זרוע (הל' ערב שבת סימן ו') כתב דמי שהגיע בספינה לנמל בשבת קודש שאסור לו לרדת מן הספינה משום איסור תחומין, דאם יורד גשם ואין לו קורת גג בספינה, מותר לו ליכנס לעיר משום צערא דגופא. ולמד זאת ממצטער שפטור מן הסוכה. והרמ"א הביא דבריו (או"ח סימן צ"ד סעיף א'). ומקור הלכה זו למדו ממה שהתירו כעין זה משום כבוד הבריות וכמבואר בעירובין (מ"א ע"ב) וברמ"א (סימן ת"ו סעיף א'), עי"ש.

ה. בקובץ שיעורים (ח"ב סימן מ"ו אות א') הביא מתשובת הגאונים דחולה המצטער פטור מן התפילה כשם שפטור מן הסוכה. ותמה איך למדו מסוכה שטעמו משום תשבו כעין תדורו.

ובגוף הענין מבואר בשו"ע דהמצטער ומי שאין דעתו מיושבת עליו פטור מן התפילה משום שאינו יכול לכוין כראוי.

ולכאורה נראה בדעת כל הני ראשונים מלאכי מעלה, דמה שלמדו לפטור מצטער מן הסוכה משום תשבו כעין תדורו, אינו אלא כמקור למה בהא פטור, אבל אכתי טעמא בעי מה נשתנה מצות סוכה מכל המצוות, ולכן נקטו דאכן יש ללמוד מדין סוכה לשאר מצוות בתורה, וזה שלא כהבנה המקובלת שיש גדר מסויים במצות סוכה כאילו חייב לישב בסוכה אלא בענין שהיה יושב בביתו, וכשם שהמצטער היה יוצא מביתו להקל מצער, כך גם פטור מן הסוכה, ודו"ק בכל זה.

צער וחולי במקום מצוה

אך באמת נראה יותר דאין ללמוד שאר מצוות ממצוות סוכה, ואין זה מקרה דכל הני הלכתא שבהם דנו גדולי הפוסקים להקל במקום צער ולמדו מסוכה, לא מיירי אלא במצוות דרבנן, ומקצתן אף במצוות קלות ומנהגים, ונראה שנקטו להקל מצד הסברא, ולא למדו ממה שהמצטער פטור מן הסוכה אלא לדמיון בעלמא וסמך כלשהו.

דבאמת מצינו יתירה מזו דיש והקילו מסברא אף לעבור יל איסור דרבנן בקום ועשה במקום צער, ולא רק לבטל מצות עשה דרבנן בשב ואל תעשה, וכפי שיבואר להלן.

ג

איסור דרבנן במקום צער

הנה מצינו תלת הלכתא בהלכות שבת שבהם התירו איסור דרבנן במקום ציר.

א. מפיס מורסא. בשבת (ק"ז ע"א) אמרו שמפיס מורסא בשבת פטור משום דהוי מלאכה שאינה צריכה לגופה, והתירו איסור דרבנן משום צער, וכן הוא בשו"ע (או"ח סימן שכ"ח ס"ה).

ב. שם מבואר דמותר לצוד מזיקין בשבת משום דהוי מלאכה שאצ"ל, וכ"ה בשו"ע (סימן שט"ז ס"ז), דהתירו מלאכה שאצ"ל משום צער. ובדברי התוס' (שם ע"ב ד"ה הצד) מבואר דלא בנחשים ועקרבים בלבד התירו אלא בפרעוש, עי"ש.

ג. כלאחד יד. בכתובות (ס' ע"א) אמרו דגונח מצער, התירו לו לינק מבהמה בשבת, דהוי מפרק כלאחר יד ואינו אסור אלא מדרבנן ובמקום צער לא גזרו.

הרי לן תלת הלכתא שבהם התירו שבותים בשבת משום צער, אך לא מצינו לא בש"ס ולא בפוסקים היתר כללי, שהתירו איסור דרבנן משום צער. וכבר התחבט בשו"ת מהר"ח אור זרוע (ריש סימן קצ"ט) מה מדת הצער שבה התירו את השבותים, ותמה דלכאורה צער הרעב גדול מעקיצת הפרעוש, ואטו נתיר למי שרעב לומר לגוי לבשל לו אוכל דאמירה לנכרי אינה אלא שבות, ועי"ש שלא כתב בזה דבר ברור.

ולכאורה היה נראה דצ"ל שבעקיצת פרעוש בזמניהם היה צער גדול, וידוע מה שתהו גדולי האחרונים בהל' נדה דתלינן כתמים עד גריס משום דתלינן בדם פרעוש,

צער וחולי במקום מצוה

ובפרעושי זמנינו יש דם מועט הרבה פחות מגרים, ומשמע מזה דאכן הפרעושים שביניהם היו גדולים יותר, ואפשר שעקיצתן כעקיצת עקרב, ועדיין צ"ע.

ובשו"ת חות יאיר (סימן קצ"א) דן בכהן שנאלץ לצאת מביתו משום שבבית הפתוח לבית שבק אחד מהם חיים לכל חי, ולא פיננו את המת עד רדת חשיכה והקור והגשם הציקו לו אם מותר לו לרוץ דרך ביתו לבית שכינו שלא היה בו טומאת מת. והסתמך על שיטת הש"ך דטומאה העוברת ממקום למקום דרך פתחים וחלונות אינה אלא טומאה דרבנן, והביא ראיה מדברי הרמ"א הנ"ל שהביא דברי האור זרוע להתיר איסור תחומין דרבנן משום צער הקור והגשם, והוא הדין בנידון דידיה.

אך מאידך כתב שלא מצינו שהתירו איסורים דרבנן במקום צער (ולא הביא את הסוגיות הנ"ל שבהם התירו שבותים בשבת במקום צער), ומ"מ כתב דכיון שמדובר בצער גדול וטומאת כהנים אינה שוה בכל, כתב להקל, עי"ש.

וכבר הבאתי במק"א (מנחת אשר בראשית סימן נ"ח) ראיה מדברי הגמ' ביבמות (ע"ב ע"א) שמותר אף לבטל מצות עשה דאורייתא, ומצוה חמורה דמילה שנכרתו עליה י"ג בריתות משום חולי, אך כתבתי דשמא אין זה אלא משום סכנת אבר, וסכנת סירוס, והרי גם בהלכות שבת חזינן דסכנת אבר חמורה משאר חולה שאין בו סכנה, דבכל חולה שאין בו סכנה לא התירו אלא אמירה לעכו"ם, ובסכנת אבר התירו את כל השבותים.

ולדעת הש"ך (יו"ד סימן קנ"ז ס"ק ג') סכנת אבר דוחה אף איסור דאורייתא, ומלבד איסורי כרת החמורים, עי"ש ואכמ"ל.

ולכאורה יש להוכיח דבמקום צער מותר לבטל מצ"ע דאורייתא ממה שאמרו בירושלמי (ברכות י"ד ע"א):

"רבן יוחנן בן זכאי לא הוון תפילוי זעין מיניה לא בקייטא ולא בסיתוא וכך נהג ר' אליעזר תלמידו אחריו ר' יוחנן בסיתוא דהוה חזיק רישיה הוה לביש תרויהון ברם בקייטא דלא הוה חזיק רישיה לא הוה לביש אלא דאדרעיה".

וברא"ש (ברכות פ"ג סימן ל"א):

צער וחולי במקום מצוה

"בירושלמי רבי יוחנן לא הוה מנח תפילין אלא מפסחא לפסחא והוה חזיק רישיה מפסחא ועד עצרת. ופי' ר' יוחנן היה חושש בראשו מקרירות לכך לא היה רשאי להניח תפילין אלא פעם אחת בשנה ועל אותו פעם בלבד היה צריך לחגור ראשו ולעטפו מפסח ועד עצרת".

הרי דמשום כאב ראש ביטל רבי יוחנן מצות תפילין של ראש, וביותר יש בזה חידוש, שהרי אמרו במס' יומא (פ"ו ע"א) דרבי יוחנן אם הלך ד' אמות בלי תפילין הוי לגביה חילול ה', ואעפ"כ ביטל מצוה נשגבה זו משום צער.

אך כבר כתבתי שם דיש לפרש את דברי הגמ' דמשום צער נמנע מלהניח תפילין כל היום כולו כראוי וכיאות, דרחוק לומר דהנחת תפילין של ראש רגע כמימרא תגרום צערא יתירה.

צער וחולי במקום מצוה

ב

צער וחולי במקום מצוה

"לכן אמר לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים והצלתי אתכם מעבדתם וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדלים. ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלהים וידעתם כי אני ה' אלהיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים. והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם ליצחק וליעקב ונתתי אתה לכם מורשה אני ה'" (ו' ו' - ח').

"מניין לארבעה כוסות רבי יוחנן בשם ר' בנייה כנגד ארבע גאולות (שמות ו' ו') לכן אמור לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם וגו' ולקחתי אתכם לי לעם וגומר והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי" (ירושלמי פסחים פ"י ה"א - דף ס"ח ע"ב).

"מי שאינו שותה יין מפני שמזיקו, או שונאו, צריך לדחוק עצמו ולשתות, לקיים מצות ארבע כוסות" (שו"ע סימן תע"ב סעיף י').

א

בין צער וחולי להוצאת ממון

במנחת אשר (בראשית סי' נ"ז) ביארנו את גודל ההוצאה הממונית שאדם מחויב בה לקיים מצוות ה', יש לעיין במדת הצער והטורח שאדם צריך לקבל על עצמו כדי לקיים מצות עשה.

ויסוד הספק הוא, האם יש ללמוד צער וטורח מממון שבו אמרו שאינו מבזבז יותר מחומש, או שמא אין גבול וקצבה למדת הצער והטורח שמחוייב כדי לקיים מצוה.

והנה לגבי חולה כתב בברכי יוסף (סי' תר"מ אות ה') שחולה פטור מסוכה אפילו בליל א' וגרע ממצטער בעלמא שאינו פטור בליל הראשון של חג כמבואר בשו"ע (או"ח סי' תרל"ט ס"ה). ובבנין שלמה (סי' מ"ז) כתב בשם ספר בשמים ראש (סי' צ"ד)

צער וחולי במקום מצוה

דפטור משום דהוי עוסק במצוה, וזה תמוה מאד דמה ענין חולה לעוסק במצוה [וידועים הפקפוקים שיש על ספר בשמים ראש ואכמ"ל]. ועיין שו"ת אבני נזר (יו"ד ח"ב סי' שכ"א) וכן בחלקת יואב (בקונטרס בדיני אונס ענף ז') שכתבו דאין האדם חייב ליפול למשכב כדי לקיים מצות עשה משום דלא גרע מחומש בנכסיו, עי"ש.

ובמשנ"ב (סי' תע"ג ס"ק מ"ג) כתב דחולה פטור ממרור, ולכאורה סתר דבריו דהלא בסי' תע"ב (ס"ק ל"ה ובשעה"צ ס"ק נ"ב) כתב דפטור מארבע כוסות משום דאין זה דרך חירות, ומשמע דבלאו הכי היה חייב, וסתר דבריו דלגבי מרור פטורו אף דודאי אין במרור דין חירות שהרי אינו נאכל בהסיבה.

וצ"ל דלרווחא דמילתא כתב טעם זה דדרך חירות, אך באמת פטור בלא"ה דאין צריך לחלות וליפול למשכב על מצוות עשה. ואפשר עוד דבד' כוסות הוה אמינא לחייב כמו שחייב למכור כסותו משום פרסומי ניסא כמבואר בסי' תע"ב (סעיף י"ג) אף דבשאר מצוות אינו מחוייב למכור כסותו. ועוד נראה דקמ"ל דאפילו דחק עצמו ושתה אין בזה מצוה כלל כיון שאינו דרך חירות משא"כ בשאר מצוות דאף דפטור מ"מ קיים מצוה ואפשר דיש בזה אף מדת חסידות, אך מ"מ צ"ע מהיכי תיתי לחלק דבמקום צער הוי דרך חירות וחייב כמבואר שם בסי' תע"ב ובמקום חולי לא הוי דרך חירות, והמשנ"ב כנראה חידש כך מסברא, ואי בדין תליא צ"ע.

ואפשר עוד דכונת המשנ"ב דאינו פטור אא"כ יפול למשכב מיד בשתותו, דאת"ל שיחלה אח"כ מה זה ענין לדרך חירות והלא אין דרך חירות אלא דין בשתיה, וכדין הסיבה או שתה יין חי וכדו'. ולפי"ז אין זה ענין לנידון דידן. אך מ"מ נראה דאין אדם צריך לחלות כדי לקיים מצות עשה.

ונראה להוכיח דפטור ממצוה אם יחלה, מגמ' ערוכה ביבמות (ע"ב ע"א) דמבואר שם לר' יהודה דמשוך פטור ממילה כיון שסכנה היא לו שיעשה כרות שפכה וכמבואר בירושלמי שם (פ"ח ה"א, דף מ"ה ע"א) עי"ש. אך אפשר דשאני הא דהוי סכנה לכל כח התולדה ועדיף אפילו מסכנת אבר בעלמא, ועוד דהוי נזק בלתי הפיך אבל בחולה בעלמא אפשר דחייב, [ואפשר עוד דלא ימול מחשש איסור סירוס עי"ש ויש לעיין בזה בדין עדל"ת], אך כבר דנו הפוסקים אם מילת המשוך מה"ת או מדרבנן ואכמ"ל.

אך בפסחים (כ"ח ע"ב) וביבמות (ע' ע"א) כתבו התוס' דטומטום מסתמא אינו חייב לקרוע כדי למול ולא כתבו טעם בזה, ונראה כנ"ל כיון דיש בזה חבלה וצער גדול

צער וחולי במקום מצוה

הוי כחולה, וביבמות כתבו דמיירי אף בביציו בחוץ והוי ודאי זכר, ואין לומר הטעם משום ספק פיקוח נפש דא"כ בודאי פטור ולא היו כותבים מסתמא אינו חייב וז"פ.

אך לענ"ד מסתבר דביטול מצות עשה כל ימי חייו שאני, וכ"כ באבני נזר (אהע"ז סי' א' אות ח') דצריך לבזבז כל ממונו שלא לבטל מצוה לגמרי, וא"כ צ"ע מדוע פטור מלמול עצמו משום צער.

ואפשר דכיון שכן הוא מתולדתו אינו חייב לקרוע, דאין האדם חייב לשנות מתולדתו כדי לקיים מצות עשה, ועדיין צ"ע.

ונראה עיקר להלכה דלגבי סכנת אבר או כל נזק רפואי שאין לו מזור ועלול להיות בלתי הפיך ודאי אינו חייב לחלות לקיים מצות עשה, ואפשר דאף חטא יש בזה דאין האדם רשאי לחבול בעצמו כמבואר בב"ק (צ"א ע"ב), ולא מצינו שהתירו לצורך מצוה, [ואין זה דומה לנזיר דאם כונתו לשם שמים מותר כאותו נזיר בנדרים (ט' ע"ב), דשם המצוה בעצם הצער והפרישות משא"כ כשאין מצוה להצטער], אבל בצער בעלמא ואף חולי קל בר חלוף מדת חסידות יש ולפעמים אף חיוב להצטער כדי לקיים מצוה, ואכמ"ל.

וצריך עיון מדברי הר"ן בקידושין (י"ג ע"א מדפי הרי"ף) דרב יוסף סימא עצמו בידים כשלא הצליח לנהוג כרב שלא היה מסתכל חוץ לד' אמותיו, ואפשר דמופלג בחסידות שאני, והרי רבי עקיבא מסר נפשו על נט"י (עירובין כ"א ע"ב) ועדיין צ"ע.

וחידוש גדול ראיתי בשו"ת הרדב"ז (ח"ב סי' תרפ"ז) שכתב להתיר להסתפר בר"ח אייר כיון דצער הוא שלא להסתפר ומנהג זה לא עדיף ממצות סוכה דאורייתא שאמרו בו המצטער פטור מן הסוכה וכ"ש מנהג ימי העומר, וצע"ג דלא מסברא אמרו המצטער פטור מן הסוכה אלא משום "תשבו כעין תדורו" וצ"ע.

ועיין עוד בקובץ שיעורים (ח"ב סימן מ"ו) בשם תשובת הגאונים דמצטער פטור מן התפלה ולמדו זאת מסוכה, וגם הוא תמה על דבריהם דשאני סוכה מכל המצוות כמבואר.

ב

הטורה שחייב בו אדם לקיים מצות עשה

צער וחולי במקום מצוה

ועתה נדון במדת הטרחה שחייב אדם לטרוח לקיים מצות עשה. ונראה דיש להביא ראיות לזה מכמה מקורות.

א. הנה מבואר בשו"ע (או"ח סי' קס"ג סעיף א') דההולך בדרך צריך ללכת לפניו ד' מיל ולאחוריו מיל כדי ליטול ידיו, ובמג"א (שם סק"א) הוכיח מהירושלמי דאף היושב בביתו צריך לילך ד' מילין ונשאר בצ"ע. והמשנ"ב (ס"ק ג') כתב דהיושב בביתו צריך ללכת עד מיל עי"ש, ומ"מ מבואר דצריך לטרוח טרחה רבה. אך י"ל דנטילת ידים הוי כעין ל"ת מדרבנן שאסור לאכול פת בלא נט"י אבל במצות עשה בעלמא שמא אינו חייב לטרוח כל כך.

אמנם הביאור הלכה שם הביא מהריטב"א בפסחים (מ"ו ע"א) דרק מי שרעב ביותר פטור מלטרוח יותר ממיל ופרסה אבל אם אינו רעב כ"כ צריך לטרוח יותר, ומשמע דאפילו במצוה דרבנן אין גבול לטרחתו כי אם בשעת הדחק, אך אפשר שאין ללמוד מזה לכל המצוות, דמלשון הריטב"א משמע דבנט"י החמירו יותר כמו שהחמירו בו בכמה דברים, וז"ל: "ודאי יש לו לטרוח כל מה שאפשר לקיים נטילת ידים ולא שרי ליה בכל מידי דמנקי, דבנטילת ידים טרחו בכמה הלכות דבעי כח גברא וכח מנא ופסלו בכמה משקין והאיך ידחו אותם בכדי במקום הזה". [אמנם עיין דכך הדין גם בנטילת ידים לתפלה (סי' צ"ב סעיף ד'), וכן בסי' קפ"ד סעיף א' דמי ששכח ולא בירך צריך לחזור למקומו, ויש לדון בכל זה ולא נתפנית להאריך].

ב. בחיי אדם (כלל ס"ח סעיף י"ט) נסתפק אם צריך לעקור מביתו למקום אחר לקיים מצוה, ובנשמת אדם שם הוכיח מר"ה (ל"ד ע"ב) במי שהיו לפניו ב' עיירות באחת תוקעין ובאחת מברכין וכו', ומסקינן דצריך לילך למקום שתוקעין, ואת"ל דחייב לעקור מעירו א"כ אותם האנשים הגרים במקום שמברכין חייבין לבוא לעיר שתוקעין בו, ואיך ימצא מקום שמברכין ואין תוקעין, אלא ע"כ דאין צריך לעקור ממקומו למקום אחר עי"ש.

והקשה ע"ז מהא דצריך ללכת פרסה לנט"י (כמבואר בסי' קס"ג), וכתב לתרץ בשני דרכים: א. דמשום ביטול שמחת יו"ט אין חייבין לעקור. ב. דלפני זמן החיוב אינו חייב, אבל משנתחייב חייב לטרוח אף טרחה גדולה. אך באמת לענ"ד אין זה ראיה, דאפשר דמיירי באינם יודעים או שאינם רוצים או שאינם יכולים לעקור מעירם לעיר אחרת, וז"פ.

צער וחולי במקום מצוה

ג. בשו"ע או"ח (סי' תרפ"ה ס"ז) אייטי דעת יש אומרים, דפרשת זכור ופרשת פרה חייבים לקראם מדאורייתא, ואותן שדרים במקום שאין מנין צריכים לבא בשבתות אלו למקום שקורים בתורה, ולכאורה מוכח דלא כהחיי אדם, אלא צריך לעקור מביתו אף קודם זמנו כדי לקיים המצוה בזמנה, ואף בספק דאורייתא צריך לעקור, ודוחק לומר דבפרשת זכור אף לפני שבת הוי זמנו, דמ"מ לא הגיע עדיין זמן דקריה"ת.

ומכל מקום נראה, דאף אם אינו עוקר מביתו לפני שבת אין בזה ביטול מצוה ממש אלא ביטול רצון התורה כמו שנתבאר במנחת אשר כללי המצוות (סימן כ"ה) ומנח"א פסחים (סי' ה') דמי שלא השתדל כראוי לפני זמן המצוה כדי שיוכל לקיימה בזמנה ובהגיע הזמן אנוס הוא ואין בידו לקיימה לא נחשב כמבטל מצות עשה אלא כמבטל רצון התורה, דפשוט שזה רצון התורה שכל אדם יעשה כל המוטל עליו כדי שיוכל לקיים התורה והמצוה, ואכמ"ל, ועיי"ש ברמ"א אם אינם יכולים לבא מה יעשו, ודו"ק.

ד. בב"ק (ק"ג ע"א) מבואר לגבי הגזל את חבירו, דאם לא נשבע אינו צריך ללכת אחריו למדי להשיב את הגזילה, הרי דאינו חייב לטרוח במצות והשיב את הגזילה, אמנם נחלקו הסמ"ע והש"ך (חו"מ סי' שס"ז סק"ב) אם פטור זה הוי מעיקר הדין [דעת הש"ך] או משום תקנת השבין [דעת הסמ"ע] עיי"ש, ואם הפטור הוא מעיקר הדין א"כ יש לנו ראייה דאין צריך לטרוח במצות עשה, אך אם הטעם משום תקנת השבים הוי דין מיוחד בגזילה ואין ללמוד ממנו לשאר מצוות.

וע"ע ברמב"ן (דברים כ"ב ב') שכתב וז"ל: "ואם לא קרוב אחיך אליך - שאינו קרוב אצלך, כי אינך מתחייב ללכת אל ארץ אחרת עם האבידה להשיבה אליו". הרי לן לגבי השבת אבידה דאינו מחוייב ללכת לארץ אחרת להשיב האבידה. אך בכך אין רבותא דכמו כן אינו מחוייב להפסיד ממון להשיב אבידה, וז"פ.

ה. בחולין (קל"ט ע"ב) איתא: "לפי שנאמר 'שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך', יכול יחזור בהרים וגבעות כדי שימצא קן, ת"ל 'כי יקרא', במאורע לפניך". ובספר דרך החיים לבעל הנתיבות (בהקדמה להל' פסח) כתב להוכיח ממה דהו"א דצריך לחזור בהרים לקיים מצות שילוח הקן, דעל האדם לטרוח בקיום מצות עשה, אלא דבמצוה זו קמ"ל קרא דא"צ. אך בשו"ת מהרש"ם (ח"א סי' ר"ט) כתב להוכיח משם היפך הדברים, דהא הו"א בגמ' אינה דיש לו לטרוח ככל שאר מצוות התורה, אלא מהא דכפל קרא "שלח תשלח", וכמ"ש רש"י שם (ד"ה לפי שנאמר) "שלח תשלח ב' "

צער וחולי במקום מצוה

פעמים, שומע אני לחזור אחר המצוה הזאת עד שתבא לידו", וא"כ בשאר מצות דלא קאמר קרא הכי פשיטא לן דאין חובה כזאת.

אך בלאו הכי צריך לומר דקמ"ל שאין כלל מצוה בזה מד"כ כי יקרא" כתיב, ויסוד הוא בגדר המצוה דאינו אלא במקרה ואין ענין להכניס עצמו למצוה זו, אבל פשיטא דאין שום הו"א שיהא מחויב לחזור בהרים דהלא מצוה קיומית היא, ואם אינו רוצה באפרוחים או ביצים אינו מצווה לשלח כלל, כמבואר בשו"ת חתם סופר (או"ח סי' ק') ובחזו"א (יו"ד סי' קע"ה אות ב'), ועוד דאטו יחזר כל היום כולו בהרים עד שימצא קן ציפור והלא אין לדבר סוף, ועל כרחק צריך לומר דהו"א שיש בזה מדת חסידות, וקמ"ל דאין בזה ענין כלל דבעצם החפצא דמצוה "כי יקרא" כתיב. [ובכל עיקר גדר מצוות שילוח הקן הארכת במנחת אשר דברים סימן נ"ז].

וכיוצא בזה צריך לומר לגבי עגלה ערופה, שגם במצוה זו אמרו בירושלמי סוטה (פ"ט ה"א, מ' ע"א): "כי ימצא, לא שתהא חוזר ומצותת עליו", ובפני משה פירש שלא יהא "חוזר ומפשפש אם יש חלל" [ובקרבו העדה פירש בדרך אחר, עי"ש], וכ"ה בתוספתא (ב"מ פ"ב ה"י) לגבי מצוות השבת אבידה: "אין מחייבין אותו להיות עומד ומחזיר מפרק ומטעין שנאמר כי תפגע", ועי"ש במנחת ביכורים שציין לסוגיא דחולין הנ"ל, ובכולם אי אפשר לפרש כפשוטו דהו"א שיחזר אחריהם, דא"כ אין לדבר סוף, ועל כרחק צריך לומר דקמ"ל דאין זה צורת המצוה וענינה.

והנה בשילוח הקן ובעגלה ערופה יש לומר דאם חזר אחריהם לא קיים המצוה כלל ופטור משילוח ומעגלה ערופה, אבל בהשבת אבידה וכדומה פשוט שחייב בכל ענין כשמצא אבידה אף אם חזר אחריה.

ומ"מ אפשר דקמ"ל דאין זה ענין המצוה ואופנה, ואף אם ידוע שנאבדה אבידה בעיר אינו מצווה לחזור אחריה, וכן בעגלה ערופה ושילוח הקן אם ידוע שיש חלל אין צריך לחזור אחריו כדי להביא עגלה ערופה [אלא כדי לקיים מצות קבורה] ואף אם ידוע שיש קן ציפור אי"צ לחזור אחר מצות שלוח, ודו"ק, וע"ע ברש"י שם בחולין דהו"א שיחזר בהרים משום דכתיב שלח תשלח לשון כפול, וגם לפי"ז אין להוכיח מכאן לכלל מצוות התורה, ודו"ק כי קצרת ואכמ"ל.

ו. ע"ע בחולין (ק"י ע"א), חולי מעיים פטורין מן התפילין, וברש"י שם "מפני שצריך לחלצן תדיר", הרי שפטרו ממצות תפילין מחמת הטורח שצריך לחלצן בכל שעה,

צער וחולי במקום מצוה

ועיין במנח"א פסחים (סימן פ') ומנח"א שמות (סי' ל"ג) שהוכחתי מדברי רש"י דאין מצות תפילין חיוב מוגדר בזמן עי"ש, אך באמת נראה דלא משום טורח פטרוהו אלא משום צערא דגופא, ואכמ"ל.

ז. והנה בדברים (ל' י"ב) כתוב "לא בשמים היא" וכו', ופרש"י "שאלו היתה בשמים היית צריך לעלות אחריה וללמדה". ולכאורה כוונתו שאין גבול לטורח שחייב לטרוח, אך אין משם ראיה דשאני התם שמדובר בכלל התורה והמצוה ולא במצוה מסוימת בזמן מסוים ודו"ק.

ועיין בכ"ז במנחת אשר כללי המצוות (סימן ט"ו).

ג

עוד בהנ"ל

והנה ידוע בשם הגר"ח מבריסק באחד שנמנע מלבקר אביו בעיר אחרת משום הוצאות הדרך דכיבוד אב משל אב ולא משל בן, ואמר הגר"ח דא"כ חייב הוא ללכת ברגל [וכבר כתבתי במק"א שלענ"ד אין זה אלא דברי מוסר וחסידות ולא הלכה למעשה דכל שזה דרכו של עולם דאין בני אדם הולכים ברגל אלא נוסעים, אם אכן פטור הוא להוציא הוצאות, פטור הוא מלכבדו בזה].

ועיין כע"ז בהר צבי (יו"ד סי' קצ"ז) שכתב בתוך דבריו בפשיטות דאב המבקש מבנו לבוא אליו ממרחקים וקשה לו ללכת רגלי חייב להוציא הוצאות כדי לנסוע אליו, ודן מתוך כך לחדש הלכה בשאלה אם בן צריך לשכור אחרים להעמיד עלוקה לאביו, עי"ש.

ושוב ראיתי בשו"ת דבר יהושע (ח"א סי' א') שהאריך טובא בשאלה כללית זו כמה צריך לטרוח בשביל מצות עשה, ועיין עוד באשל אברהם להגה"ק מבוטשאש (מהדו"ת בהלכות תפילין) שדן כע"ז לגבי מצות תפילין.

סוף דבר נראה, לאחר שדנתי בג' תחומין בכלל חובת האדם במצוות, באיזה מדה ושיעור מוטל על האדם ליתן ולהקדיש ממונו בריאותו וטרחתו בקיום המצוות, דאף דבממונו אפשר ליתן כלל דבדבר שבממון יש קצבה, וגם בבריאותו יש גדרים מסוימים, חשיב"ס, חולה שאין בו סכנה, סכנת אבר, נפל למשכב, צערא בעלמא וכדו',

צער וחולי במקום מצוה

בטרחתו של אדם אי אפשר ליתן גדר קצוב ומסויים, ומ"מ נראה ברור דאף דבממונו אמרו חז"ל "אל יבזבו יותר מחומש" ואסור לו לעשות כן, וכן מצוה על האדם לשמור בריאותו, מ"מ בטרחה אף אם פטור הוא מלטרוח טרחה יתירה, מ"מ ודאי שאין בו איסור אלא אדרבה מדת חסידות יש בכל טרחה שיטרח במעשי המצוות, וז"פ.

ולסיום דברינו ראוי להוסיף מה שאמרו (ירושלמי ברכות פ"ח ה"ז, ס"א ע"ב) תרי אמוראי בטעמיהן של ב"ש וב"ה במי ששכח לברך אם חוזר למקומו או לא, טעמיה דב"ש שחוזר "אילו שכח שם כים אבנים טובות ומרגליות שמא לא היה חוזר ונוטל כיסו" [ולא תהא תורה שלימה כטובות עוה"ז], ובטעמיה דב"ה אמרו "פועל עושה בראש הדקל וכו' שמא מטריחין שיחזור למקומו ויברך וכו' [וכל אדם פועל הוא בעוה"ז, הזמן קצר והמלאכה מרובה ובעה"ב דוחק], ודו"ק בזה כי קצרתני.

ד

ישוב א"י

והנה זה עידן ועדנים היה תמוה בעיני במצות ישוב ארץ ישראל שאסרו חז"ל ליושבי ארץ הקודש לצאת לחו"ל, אך לא מצינו שכל יושבי חו"ל וכל אחינו שבמדינות הים חייבים לעלות לארץ ישראל.

וביותר יש לתמוה על רבבות אלפי ישראל ובכללם רוב מנין ורוב בנין של גדולי חכמי ישראל שגרו בחו"ל בכל דור ודור ובכל מקומות פזוריהם, והלא דבר הוא.

ונראה לכאורה לפי כל המבואר, דאם אמרו שאין האדם חייב לבזבז הון רב על המצוות, ק"ו שאינו חייב לעקור מביתו ומולדתו הוא וכל בני ביתו ולקפח את פרנסתם וכל מטה לחמם כדי לקיים מצות עשה, ורק מי שבטוח שפרנסתו תהיה מצויה בארץ טבחו טבוח ויינו מזוג ללא טרחא ועגמת נפש אכן חייב לעלות ולגור בארץ ישראל. וע"ע במה שביארתי במנחת אשר במדבר (סימן צ"ט, ק').

וכיוצא בדבר היה נראה לכאורה לגבי מצות עליה לרגל שלש פעמים בשנה, דנראה תמוה להניח שריבוא רבבות אלפי ישראל רוב בנין ורוב מנין של כלל ישראל שגרו מרחק ניכר בירושלים היו עוזבים את ביתם נשיהם וילדיהם ומטלטלין בדרכים חודשים רבים שלש פעמים בשנה, ופרנסתן היכן נעשית. וסבור הייתי שכל מי שאכן קשה לו מנשוא לעלות לרגל שלש פעמים בשנה פטור היה מלעשות כן, ורק העשירים

צער וחולי במקום מצוה

בעלי היכולת, שגם היה ברשותם סוסים ורוכבי הרכש האחשתרנים עלו בכל רגל ורגל, ושאר העם מסתמא היה עולה בעיקר לעשות את הפסח אם פסח ראשון אם פסח שני.

ומה מאוד שמחתי כשראיתי בירושלמי פסחים (פ"ד ה"ז, כ"ח ע"ב):

"רבי יוסי בן ר' יהודה אומר אף הרוצענין שכן דרך עולי רגלים להיות מתקנין מנעליהן וסנדליהן במועד. ורבנין אמרין עשירים היו ובבהמה היו עולין".

הרי דרוב העולין לירושלים בימי הרגל עשירים היו והיו רוכבין ע"ג בהמות ולפיכך לא ראו חכמים צורך להתיר לרוצענין לעשות מלאכתן בחול המועד, כיון שלא היה צורך בכך בשביל עולי הרגל.

ועדיין צ"ע בכ"ז.

צער וחולי במקום מצוה

ג

חולה במצוות החג

הן רבים הם התמימים והישרים החפצים בכל לבם לקיים את מצוות החג בשמחה ומשתוקקים לאכול מצה ומרור ולשתות את ארבעת הכוסות בחדוה, אך מסיבות רפואיות אין בידם לעשות כן אא"כ יפלו למשכב ויחלו, ונפשם בשאלתם מה שורת הדין ובאיזו מדה חייב האדם לקיים את מצוות התורה אף כאשר על ידם יחלה ויצטער.

ונקדים מקצת השאלות המצויות העולות על שלחן מלכים מאן מלכי רבנן.

א. חולי צליאק שכל אכילת חמשת מיני דגן פוגעת בבריאותם ולפעמים אף ע"י אכילת מעט דגן יפלו למשכב ויחלו באופן קשה ביותר, האם חייבים הם באכילת מצה. (והארכת בזה עוד לקמן סימן מ"ג).

ב. במחלות כבד שונות ואף במחלת ה"מונו" יש לחולים להימנע באופן מוחלט מצריכת אלכוהול ואסור להם לשתות יין.

אמנם לענ"ד אפשר לצאת יד"ח ד' כוסות במיץ ענבים אף לכתחילה. אך יש מי שאסור לו לשתות מיץ ענבים משום רמת הסוכר הגבוהה שיש בו.

ג. נשאלתי בזקן חולה שסובל מהפרעות במערכת העיכול ואינו יכול לעכל את סיבי החסה, ומאידך גיסא קשה לו מאוד לאכול חזרת משום החריפות הרבה שיש בה, כיצד יקיים מצות מרור.

ראשית דבר נדון בכל עיקר חיוב המצוות כאשר קיומן גורם לאדם לחלות וליפול למשכב.

מצד אחד אמרו (סוכה כ"ה ע"ב) "המצטער פטור מן הסוכה" ומאידך אמרו (נדרים מ"ט ע"ב) שר' יהודה בר עילאי שתה יין לד' כוסות וסבל מכאב ראש עד העצרת, וכך מבואר בירושלמי (פסחים פ"י ה"א, ס"ט ע"ב) על ר' יונה, עי"ש. ומכאן למדו (שו"ע סימן תע"ב ס"י) שאף מי שהיין מזיקו או שהוא שונא את שתיית היין צריך לדחוק עצמו כדי לקיים מצוה זו.

צער וחולי במקום מצוה

אך באמת נראה דאין בזה סתירה כלל, דלא פטרו את המצטער ממצות סוכה אלא משום דכתיב "בסוכות תשבו שבעת ימים" ודרשו חז"ל "תשבו כעין תדורו", וכמבואר בסוכה (שם כ"ו ע"א), אבל בשאר כל מצוות התורה המצטער חייב בין במצוות דאורייתא ובין במצוות דרבנן.

אמנם לגבי חולי כתבו רבים מן האחרונים שפטור ואין דין חולה כדין המצטער ואין האדם חייב לקיים את המצוות כאשר יחלה על ידו. ולמדו הלכה זו ק"ו מהוצאות ממון, דאם אין האדם לבזבזו הון רב על המצוות (כמבואר באו"ח סימן תרנ"ו ס"א ברמ"א) ק"ו שאינו צריך לחלות, שלא יהא ממונו חביב עליו יותר מגופו, והרי אמרו (שבת ק"מ ע"ב) בל תשחית דגופא עדיף מבל תשחית דממונא. כך כתבו באבני נזר (יו"ד ח"ב סימן שכ"א), בשו"ת בנין שלמה (סימן מ"ז) ובחלקת יואב (קונטרס בדיני אונס ענף ד'), עי"ש היטב.

ואף שיש מקום לדון דאפשר שלא חששו אלא בהוצאות ממון שמא יעני ויטיל עצמו על הציבור, ועוד כדי שלא יעלו הסוחרים את השערים ויכבידו על הציבור, משא"כ במחלה דלא שייכי בה הני טעמי, מ"מ לענ"ד מסתבר כדבריהם.

אמנם מאידך גיסא, כתב בשו"ת מהר"ם שיק (או"ח סימן ר"ס) דאין האדם פטור מן המצוות אלא במקום סכנה בלבד, עי"ש.

ב

ולכאורה יש להוכיח דאין החולה פטור מן המצוות, שהרי בסוכה (כ"ה ע"א) תנינן דחולין ומשמשיהן פטורין מן הסוכה, ושם (כ"ו ע"א) מבואר דטעם הפטור משום דמצטער פטור מן הסוכה, וכ"כ הריטב"א להדיא (שם כ"ה ע"א) שדין חולה כדין מצטער ופטור מן הסוכה משום תשבו כעין תדורו, ולהדיא כתב שם הריטב"א דפטור מן הסוכה משום ד"כך היא המצוה ואין כאן דחיה שאין דחוי במצוות משום מיחושין וחולי אלא בשאי אפשר לקיימן".

וכך כתב בספר החינוך (מצוה שכ"ה): "ודין המצטער שפטור מן הסוכה שהתורה אמרה תשבו, כעין תדורו. וכל שכן חולה שפטור ג"כ מטעם זה ואפילו משמשי חולה פטורין".

צער וחולי במקום מצוה

הרי לן דאין החולה פטור מן המצוות אלא במצות סוכה בלבד וכמצטער שפטור מן הסוכה.

אך באמת אין כל זה ענין לנידון דידן. דזו פשיטא לן דאין החולה פטור מן המצוות משום שחולה הוא, ומעולם לא הוציאו את החולים מכלל כל החייבים במצוות התורה, אלא שבמצוות סוכה שהמצטער פטור ממנה משום תשבו כעין תדורו פטרו גם את החולה שדרך החולים לשכב בבית בחדר משכבם ולא לישון מחוץ לבית, ועוד דמסתמא צער יש לחולה לצאת ממיטת חוליו וללכת לישון בסוכה ומשו"כ אמרו דחולין ומשמשיהן פטורין מן הסוכה. וכל הנידון הנ"ל אינו אלא כאשר ע"י קיום המצוה עלול הוא ליפול למשכב או שהחולי יחמיר.

וזו כונת הריטב"א דלא מצינו דחוי במצוות משום עצם המיחוש והחולי אלא בשאי אפשר לקיימן דהיינו במקום שקיום המצוה יפגע בבריאותו ויחמיר את חליו.

וחידוש עצום מצינו בשו"ת הרדב"ז בשני מקומות שדן לפטור את המצטער בשאר מצוות מתוך דין מצטער שפטור מן הסוכה.

א. בחלק ג' (סימן תכ"ה) כתב לפטור את המצטער מקריאת שנים מקרא ואחד תרגום מק"ו דאם במצות סוכה שהיא מה"ת פטור המצטער ק"ו בשמו"ת.

ב. בחלק ב' (סימן תרפ"ז) כתב להקל למצטער לספר שער ראשו בר"ח אייר אף שבימי הספירה הוא, דאם פטור המצטער ממצות סוכה דאורייתא ק"ו במה שאינו אלא ממנהגי אבילות.

ויש לתמוה דהלא אין המצטער פטור אלא מן הסוכה משום תשבו כעין תדורו, ואין ללמוד מזה לשאר מצוות בין אם מה"ת הם או מדרבנן.

וכבר תמה כעין זה הברכי יוסף (סימן תע"ב ס"י) על הראש יוסף שהקשה בהמבואר שם דמי שהיין מזיקו צריך לדחוק עצמו לשתות ד' כוסות, והלא המצטער פטור מסוכה דאורייתא ולמה יתחייב בד"כ שהן מדרבנן. וכתב הברכ"י דמה ענין זה אצל זה, והלא אין המצטער פטור אלא מן הסוכה, כנ"ל.

אמנם הלבוש (סימן תר"מ ס"ג) בכתבו הלכה זו דמצטער פטור מן הסוכה משום "תשבו כעין תדורו" הוסיף וכתב "דשמא תזיק לו טרחת עלייתו או ישיבתו בסוכה, וחי

צער וחולי במקום מצוה

בהם אמר רחמנא ולא שימות בהם". הרי שהוסיף טעם ותבלין דמ"מ אמרה תורה וחי בהם ולא שימות בהם. אך באמת נראה דלא כתב כן אלא לרווחא דמילתא ובדרך מליצה ואין ללמוד מזה פטור מצטער בשאר המצוות, וז"פ.

והנה איתא בחולין (מ"ז ע"ב): "דתניא רבי נתן אומר פעם אחת הלכתי לכרכי הים, באתה אישה אחת לפני, שמלה בנה ראשון ומת, שני ומת, שלישי הביאתו לפני. ראיתו שהיה אדום, אמרתי לה בתי, המתניני לו עד שיבלע בו דמו. המתינה לו ומלה אותו - וחי, והיו קורין אותו נתן הבבלי על שמי. ושוב פעם אחת הלכתי למדינת קפוטקיא, באתה אישה לפני, שמלה בנה ראשון ומת, שני ומת, שלישי הביאתו לפני, ראיתו שהיה ירוק, הצצתי בו ולא היה בו דם ברית, אמרתי לה בתי המתניני לו עד שיפול בו דמו, המתינה לו, ומלה אותו, וחי, והיו קורין אותו נתן הבבלי על שמי".

וכתב שם רש"י "המתניני לו, דאין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש חוץ מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים".

ולכאורה יש לדייק מדבריו דאילולי היה בזה סכנת נפשות לא היה פטור ממצות מילה, ומשו"כ פירש דהיה בזה סכנת נפשות ואין מילה דוחה פקו"נ.

אך באמת אין מזה כל ראייה, דהלא מיירי שם בתינוק שאחיו מתו מחמת מילה שהיה בחזקת סכנה, ופירש רש"י לפי האמת דפשוט הדבר שאין מצות מילה נוהגת במקום סכנה.

ואפשר עוד דשאני מילה משאר המצוות שהרי לעולם הנימול נופל למשכב ע"י מצוה זו ומשו"כ אינו פטור מן המצוה משום חולי, משא"כ בשאר המצוות.

אך לכאורה מסתבר טפי דשאני הצער והחולי הנגזרים מעצם המילה מטבעה דבהכי חייביה רחמנא, אך כאשר יש חולי נוסף מכל סיבה שהיא, הדר דינא להלכה הכללית שאין האדם חייב ליפול למשכב ע"י קיום המצוות. ודו"ק בכ"ז.

ג

ובגוף הענין, יש לכאורה להוכיח ממה דר' יוחנן לא הניח תפילין של ראש בימי הסתיו משום כאב ראשו כמבואר בירושלמי ברכות (י"ד ע"א פ"ב ה"ג) הרי דמשום צער וחולי פטור ממצות עשה שהרי תש"ר ותש"י שתי מצוות המה. אך אין מזה ראייה

צער וחולי במקום מצוה

לפי מה שהארכת במנחת אשר לפסחים (סי' פ') להוכיח דאין מצות תפילין מוגדרת בזמן ואין להוכיח ממנה על שאר מצ"ע שהן חיוביות בזמן מסויים.

ונראה בזה עוד דאין הכונה שם שהיה מבטל מצות תש"ר לגמרי, אלא שלא היה מניחן כל היום כמנהגו, עי"ש היטב.

ונראה להוכיח דפטור ממצוה אם יחלה, מגמ' ערוכה ביבמות (ע"ב ע"א) דמבואר שם לר' יהודה דמשוך פטור ממילה כיון שסכנה היא לו שיעשה כרות שפכה עי"ש, אך אפשר דשאני הא דהוי סכנה לכל כח התולדה ועדיף אפילו מסכנת אבר בעלמא, ועוד דהוי נזק בלתי הפיך אבל בחולה בעלמא אפשר דחייב, (ואפשר עוד דלא ימול מחשש איסור סירוס עי"ש). אך בפסחים (כ"ח ע"ב ד"ה ערל) וביבמות (ע' ע"א ד"ה הערל) כתבו התוס' דטומטום מסברא אינו חייב לקרוע כדי למול ולא כתבו טעם בזה, ונראה כנ"ל כיון דיש בזה חבלה וצער גדול הוי כחולה, וביבמות כתבו דמיירי אף בביציו בחוץ והוי ודאי זכר (ואין לומר הטעם משום ספק פיקוח נפש דא"כ בודאי פטור ולא היו כותבים דמסברא אינו חייב וז"פ).

והנה תוס' סתמו ולא פירשו מה סברא יש בזה ולמה באמת אינו חייב לקרוע בשרו כדי למול כיון שביציו מבחוץ וידוע שערל זכר הוא.

ולכאורה פטור הוא משום שאינו מחוייב לקרוע בשרו וליפול למשכב כדי לקיים מצות עשה, וזה כונתם דמסתברא דאינו חייב לקרוע, דאין דין זה מהלכתא אלא מסברא. ולפי"ז מצינו ראייה מדבריהם שאין חיוב לחלות כדי לקיים מצות עשה דאורייתא.

אך באמת נראה יותר דאין זה טעם הדברים מחדא ותרי טעמי:

א. כבר כתבתי לעיל דיש לדון דשאני מצות מילה משאר מצוות כיון שלעולם מצוה זו כרוכה בצער ובחולי, ועליה נאמר כי עליך הורגנו כל היום.

אך אי משום הא אין לדחות פירוש זה דמסתבר לומר דאף דעצם מעשה המילה לעולם יש בה כאב וחולי מ"מ אינו חייב לחלות על מכשירי המילה שאינו מגוף המצוה.

צער וחולי במקום מצוה

ב. מסתבר דשאני ביטול מצוה כל ימי חייו דודאי חמור טפי, וביותר נראה כן לגבי מצות מילה שיש כרת בביטולה, ולכאורה נראה פשוט דודאי חייב אדם לבזבז הון רב כדי שלא לבטל מצות עשה כל ימיו, ומסתבר איפוא דכך גם לענין חולי ומכאוב.

וכבר הוכיח האבני נזר (אהע"ז סימן א') דביטול מצ"ע כל ימיו שאני וחמור טפי שהרי מי ששהה עשר שנים עם אשתו ולא ילדה חייב לגרשה ולישא אחרת תחתיה, וכי לגרש אשת נעוריו האהובה עליו פחות מבזבז הון רב, וע"כ דביטול מצוה כל חייו שאני, ודפח"ח.

ומשו"כ נראה בסברת התוס' דאין האדם חייב לתקן מום מולד כדי לקיים מצוה, וכיון שהטומטום כך נולד, אונס הוא ואינו חייב לקרוע בשרו ולשנות את אשר עשה יוצר האדם כאשר יצרו בבטן.

הגע בעצמך, מי שנולד ללא זרוע שמאלית וכי מחוייב הוא להשתיל לו זרוע כדי שיוכל לקיים מצות תפילין של יד, או מי שנולד וחטוטרט בגובה מצחו דנראה לכאורה שאינו חייב לעשות ניתוח להסירה כדי שיוכל להניח תפילין באמצע ראשו.

וכן הדבר הזה כיון שכך בא לעולם אינו חייב לקרוע בשרו לקיים מצות מילה, ועדיין צ"ע, ודו"ק.

ונראה עיקר להלכה דלגבי סכנת אבר או כל נזק רפואי שאין לו מזור ועלול להיות בלתי הפיך ודאי אינו חייב לחלות לקיים מצ"ע ואפשר דאף חטא יש בזה דאין האדם רשאי לחבול בעצמו כמבואר בב"ק (צ"א ע"ב) ולא מצינו שהתירו לצורך מצוה, (ואין זה דומה לנזיר דאם כונתו לשם שמים מותר כאותו נזיר בנדרים (ט' ע"ב) דשם המצוה בעצם הצער והפרישות משא"כ כשאין מצוה להצטער), אבל בצער בעלמא ואף חולי קל בר חלוף מדת חסידות יש ולפעמים אף חיוב להצטער כדי לקיים מצוה, ואכמ"ל.

ד

ובדעת עמוד ההוראה המשנה ברורה נסתבכתי בדין זה דבסי' תע"ב ס"ק ל"ה כתב על המבואר בשו"ע סעיף י' דמי שאינו שותה יין מפני שמזיקו צריך לדחוק עצמו לשתות ד' כוסות דמ"מ אם חולה עי"ז פטור ובשעה צ"ס"ק נ"ב ביאר דאם נעשה חולה על ידי כך אין זה דרך חירות, ומשמע דלולי סברא זו היה חייב במצוה אף אם נעשה חולה על ידו ואפילו במצוה דרבנן. אך בסי' תע"ג ס"ק מ"ג כתב דמי שאי אפשר לו

צער וחולי במקום מצוה

לאכול מרור מחמת בריאותו יאכל עכ"פ מעט לזכר טעם מרירות ומשמע מדבריו דאינו חייב להיות חולה או לפגוע בבריאותו כדי לקיים מצות מרור, ואין כונתו לחושיב"ס אלא לכל חולי כמבואר בדבריו שם בשעה"צ ס"ק ס"א דכתב דאם אין הדבר נוגע לבריאותו צריך לדחוק עצמו, וא"כ צ"ע במה שכתב דפטור מד' כוסות משום דאין זה דרך חירות ובאמת פטור בלא"ה דאינו חייב לחלות על מצוות עשה וצ"ע.

ואפשר דשאני ד' כוסות דאפילו עני צריך לחזור על הפתחים משום פרסומי ניסא, וכיון שאינו פטור ממצוה זו ואפילו ביותר מחומש נכסיו ה"ה דחולה חייב ביה. (וכ"כ גם בבשמים ראש סימן צ"ד הובא בשו"ת בנין שלמה סימן מ"ז דשאני ד' כוסות ויישב בזה מה שר' יוחנן הצטער מפסח ועד עצרת משתיית ד' כוסות).

והנראה עיקר בזה דשני דינים יש בזה, ואף דאין אדם חייב ליפול למשכב כדי לקיים מצוה מ"מ רשאי הוא לעשות כן ואפשר דאף מדת חסידות יש בזה. אך בד' כוסות אין זה דרך חירות ולא יצא יד"ח ומשו"כ אין בכך כל מדת חסידות, ודו"ק בזה.

ה

ובשו"ת מהר"ם שיק (או"ח סימן ר"ס) דן בחולה שיש בו סכנה שאסור לו לאכול מצה או מרור והוא מחמיר על עצמו ואוכל, וכתב דכיון שאסור לו לסכן עצמו, לא יצא ידי חובתו וברכתו לבטלה.

ובתו"ד כתב דלכאורה אין בזה דין אכילה כלל, וכדחזינן בדברי חז"ל (יומא פ' ע"ב) "כי יאכל פרט למזיק", והאוכל דבר המזיק אינו משלם קרן וחומש בתרומה, וכך מבואר ביומא (שם) דמשו"ה אכילה גסה ביוה"כ לאו אכילה היא. וכתב לחלק דרק אם האוכל מזיק מיד אין כאן אכילה ולא כאשר הנזק בא לאחר זמן, עי"ש.

ונראה טפי לחלק בין מאכל המזיק לכל אדם או לרוב בני האדם דכל כה"ג אין זה אכילה כלל, למאכל שאינו מזיק אלא לאדם מסויים משום שחולה הוא, ובהלכה זו כמו בהלכות רבות בתורה אין הדבר תלוי בדעת כל אחד ואחד אלא בדעת רוב בני האדם. וכך גם לגבי דין אכילה גסה שהוא ענין כללי לכל בני האדם דלאחר שהאדם שבע שוב האכילה מזיקה, משא"כ בחולה.

צער וחולי במקום מצוה

והנה יש לעיין בחולה שפטור מן המצוה אך מ"מ מותר לו להחמיר ולקיימה האם מותר לו אף לברך על המצוה. ונראה דיכול גם לברך ואף דהוי פטור מ"מ מסתבר דלא גרע מאשה המברכת לדין במ"ע שהזמ"ג, ונראה דהדברים עוד ק"ו ומה אשה שאינה בת חיוב כלל במצות עשה שהזמ"ג ואינה במין המחוייב בהן יכולה לברך (לשי' הרמ"א בסי' י"ז ס"ב ולא לשיטת הב"י שם) חולה זה שכל פטורו רק מקרי ע"י מחלתו אבל בעצם בר חיובא הוא ק"ו שיברך, ואפשר דאף לשיטת הבית יוסף יכול לברך.

אך אפשר שיש לדון ולדמות חולה להעוסק במצוה דפטור מן המצוה שכתב המשנ"ב (סימן תע"ה בשעה"צ ס"ק ל"ט) דאף שהוא יכול לצאת יד"ח במצות אחרות מ"מ לא יברך, אך לכאורה תמוה דלמה יגרע העוסק במצוה מאשה במצות שהזמ"ג, וצ"ל בסברת המשנ"ב דשאני מי שאינו מצווה כלל ועושה דיכול לברך ממי שמצווה במצוה ופטור ממנה מסיבה מסויימת דאינו יכול לברך דכיון שהוא מצווה במצוה זו לא יברך אלא כשהוא מחוייב בה בפועל והארכתיו במק"א (מנחת אשר במדבר סימן ל"ב).

והנה בגמ' בראש השנה (כ"ח ע"א) מבואר דאם אכל מצה כשהיה שוטה ונתפקח חייב לחזור ולאכול וחזינן דמצוה שעושה בשעת הפטור אינה פוטרתו בשעת החיוב וכ"כ בשו"ע (בסי' תע"ה סעיף ה') ודנו האחרונים לפי"ז בחשיב"ס שקיים מצוה או בעוסק במצוה שקיים מצוה אחרת אם יצא יד"ח.

וכמדומה שיש לחלק בזה דיש לחקור בעוסק במצוה שהוא פטור מה"מ מה גדרו, די"ל דהוי רק פטור דכולי האי לא חייבתו תורה לעסוק בשתי מצוות בהדי הדדי וכשהוא עוסק במצוה נפטר ממצוה אחרת וכמו שלא חייבתו תורה לבזבז יותר מחומש אך אם יקיים שניהם מדת חסידות הוא. ולפי"ז בודאי יצא יד"ח דכי נימא שהמקיים מצוה בצער ומכאוב (אם פטור הוא כמבואר לעיל) לא יצא יד"ח, (וכעי"ז כתב רעק"א בתשובה קמא סי' ס"ח לגבי המכבד אביו משלו אף שהוא פטור אין במצותו מגרעת וכן המבזבז יותר מחומש והארכתיו בדבריו בחי' לב"מ ואכמ"ל), אך להמבואר בריטב"א (סוכה כ"ה ע"א) דיש בזה גדר איסור וביזוי מצוה אפשר באמת דלא יצא יד"ח, ובמשנ"ב (שם בסי' תע"ה ס"ק ל"ט) כתב דרק בשוטה לא יצא יד"ח משום דלא הוי בכלל איש ומשמע דבכל שאר גוני ס"ל דיצא ולפי"ז אף בחולה שיב"ס מ"מ יצא, והארכתיו במק"א בדברי המשנ"ב בזה ואכמ"ל).

צער וחולי במקום מצוה

אך כל זה רק באופן דמוטר לו להחמיר כגון בחולה שאב"ס, אבל בחולה שיב"ס שאסור לו בתכלית להחמיר בודאי לא יברך וברכתו לבטלה וכמ"ש בשו"ת מהר"ם שיק (או"ח סי' ר"ס) ובשו"ת מהר"י אסאד (או"ח סי' ק"ס) דאיך יאמר וצונו במה שהוא עבירה ולא מצוה, ואפשר דהוי גם בכלל מצוה הבאה בעבירה דאינה מצוה כלל ודו"ק בכ"ז.

הנה הרבה יש להאריך עוד בכל פרט ופרט אך אין הזמן גרמא.

ז

תמצית הדברים. ארבע מידות יש בדין חולה במצוות:

א. חולה שיש בו סכנה. אסור לו לאדם לקיים מצוה אם עי"כ יכנס לסכנה, ואף אם סכנה רחוקה היא דאם מותר לו לעבור על כל הלאוין שבתורה בשביל פקו"נ ק"ו שמבטל מצות עשה. ואם בירך על המצוה ברכתו לבטלה.

ב. סכנת אבר או כל נזק בלתי הפיך.

נראה לענ"ד דאף בזה אסור לו להחמיר, ואף דאין סכנת אבר דוחה חילול שבת דאורייתא כמבואר בשו"ע (או"ח סימן שכ"ח סי"ז) נראה דמ"מ דוחה קיום מצות עשה. וביותר נראה כך לפי מש"כ הש"ך ביו"ד (סימן קנ"ז סק"ג) להקל אף בדאורייתא בסכנת אבר, עי"ש.

ג. חולה שאב"ס.

נראה עיקר דפטור מן המצוות אם על ידי קיומן יפול למשכב, אך מ"מ רשאי הוא להחמיר ואפשר דאף מדת חסידות היא, ונראה לכאורה דיכול לברך על המצוה.

ד. צער בעלמא. חייב לדחוק עצמו וכמבואר בשו"ע לגבי המצטער בשתיית היין דצריך לשתות ארבע כוסות, כמבואר.

ארבע לשונות של גאולה

ארבע לשונות של גאולה

"לכן אמר לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים והצלתי אתכם מעבודתם וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדולים. ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלקים וידעתם כי אני ה' אלקיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים" (שמות ו' ז').

כתבו רש"י והרשב"ם בר"פ ערבי פסחים (צ"ט ע"ב) ד' כוסות הם כנגד ד' לשונות של גאולה והוצאתי, והצלתי, וגאלתי, ולקחתי (שמות י' ו' ז'), והנה בין כוס ראשון לשני מותר לשתות, וכן בין שני לשלישי, אך בין שלישי לרביעי אסור להפסיק באכילה או בשתיה, ויש בזה רמז, רבים האנשים החושבים שעיקר הגאולה גאולת הגוף הוא חרות וחופש ופריקת עול זרים, לדידם די בשלש לשונות של גאולה והוצאתי והצלתי וגאלתי, על הלשון הרביעית "ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלקים" הם מוכנים לוותר. באו חז"ל ללמדנו, דוקא בין שלשת הראשונים אפשר להפסיק אבל בין השלישי לרביעי אין להפסיק! כי עיקר הגאולה גאולת הנפש היא, על גאולתנו ועל פדות נפשנו אנו חודים ומהללים, גאולת הנפש וקרבת אלקים, בית המקדש והשראת השכינה, הן הם הגאולה המיוחלת "עד אשר אל מעלת אבותם ישובון" (לשון הרמב"ן בפתיחה לספר שמות).

ב

הוציאנו מעבדות לחרות

"לכן אמור לבני ישראל אני ה', והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים, והצלתי אתכם מעבודתם, וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדולים, ולקחתי אתכם לי לעם" (שמות ו', ו' - ז').

הנה העבדות חויה קשה היא, אך דרגות רבות יש בה, עבד שיש לו אדון רשע רע לב הרודה בו ללא רחם, נתון לסבל קשה, פיזי ונפשי, אך

ארבע לשונות של גאולה

אף עבד שאדונו טוב לב הוא, מ"מ עובד הוא עבודת פרך ואין לו מנוחה, אמנם יש לך עבד שאדונו איננו מעביד אותו הרבה, אך מ"מ משועבד הוא לעבודה ולשרת כרצון אדונו ואינו בן חורין לכלכל את דרכיו וצעדיו כרצונו הוא.

פרעה מלך מצרים רשע גדול היה ובני ישראל סבלו תחתיו סבל נורא בגזירות קשות והרג ואבדון, מלבד העבודה שכבדה עליהם.

וזה כונת הכתוב והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים ושוב לא יסבלו ישראל מגזירותיו של פרעה, אך לא רק זאת אלא אף והצלתי אתכם מעבודתם ושוב לא יצטרכו לעבוד להם, זאת ועוד אחרת, וגאלתי אתכם מתחת עול מצרים ושוב לא יהיו משועבדים אלא בני חורין איש תחת גפנו ותחת תאנתו.

ומעל כל אלה "ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלקים"!

ג

על שום שמררו המצרים את חיי אבותינו במצרים

והנה זה תימה דבזמן שנצטוינו להראות הנהגות של חירות וגאולה אנו מזכירין ומדגישין גם את העבדות והשיעבוד, אלא טעמו של דבר הוא כדי להשריש בלבנו דגם מה שנראה בעינינו כרע באמת יש בו טוב דכל מדותיו ית"ש רחמים וכל דעביד רחמנא לטב עביד.

ראו נא מה שכתב האבן עזרא עה"פ (דברים י"ד א') "בנים אתם לה' אלקיכם לא תתגודדו ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת, והוא אוהב אתכם יותר מאב לבן, אל תתגודדו על כל מה שיעשה כי כל אשר יעשה לטוב הוא ואם לא תבינהו כאשר לא יבינו הבנים הקטנים מעשה אביהם רק יסמכו עליו כן תעשו גם אתם".

וזה היה דרכו של רבי עקיבא שאמר על כל צרה "כל דעביד רחמנא לטב עביד" (ברכות ס' ע"ב) וגם בשעה שנתפס ר"ע על דברי תורה והוציא אוהו ליהרג היה משחק (ירושלמי ברכות פ"ט הלכה ה' וסוטה פ"ה

ארבע לשונות של גאולה

הלכה ה') ולא רק ביסורי עצמו ראה ר"ע טוב וחסד אלא אף בחליו ויסוריו של רבו הגדול רבי אליעזר בן הורקנוס (כמבואר בסנהדרין ק"א ע"א) וכן בגלות ישראל וחורבן בית מקדשנו ראה ר"ע מידת החסד (כמובא במכות כ"ד ע"א) וראה בפתיחה לחומש שמות מאמר דרך אמונה אות ד' שהארכנו בביאור הענין.

ושמעתי ממו"ר מרן אדמו"ר מצאנז זצ"ל דמטעם זה יש לאדם להעביר ידיו על עיניו בשעה שמקבל עול מלכות שמים (כמבואר בברכות י"ג ע"א) דבקבלת עול מלכות שמים בקריאת שמע אומרים "ה' אלקינו ה' אחד" דהיינו שמדות הרחמים והדין המרומזים כידוע בשמות הוי' ואלקים - אחד הם, וגם מדת הדין כלולה ברחמים ואף שלמראה עינינו נראה דמידת הדין יש כאן, אנו מכסים את עינינו ומכריזים ה' אלקינו ה' אחד, דכל דעביד רחמנא לטב עביד.

ובקול אריה בפתיחה במאמר פתח טוב אות ז' פירש באופן נפלא מאי דכתיב "אל תירא מרדה מצרימה... ויוסף ישית ידו על עיניך" (בראשית מ"ו ג' - ד') דחשש יעקב אבינו מהירידה למצרים ואמר לו הקב"ה דאף אם נראה מתחילה שהירידה למצרים היא גזירה קשה, לבסוף יתברר ויתגלה שהיה לטובה, וכעין מעשה דמכירת יוסף דהיה נראה מתחילה שמידת הדין פגעה ביעקב כשנזרק בנו לבור ונמכר לישמעאלים, אך הוברר לבסוף שלמחיה שלחו אלוקים, וזה שאמר הכתוב "ויוסף ישית ידו על עיניך" כהא דמעביר ידו על עיניו בקריאת שמע לרמז שאנו בטוחים באמונתנו שבמידת הדין יש רחמים גדולים אלא שאנו לא זכינו עדיין לראות, וזה מה שאמר בזוהר הקדוש על האי פסוקא "דא היא רזא דקריאת שמע" דפרשת יוסף וירידתו למצרים היא סודה של קריאת שמע, ודו"ק כי הדברים נפלאים.

והביא שם מהחתם סופר לפרש את הפסוק "וראית את אחורי ופני לא יראו" (שמות ל"ג, כ"ג), דאין בכוחנו לראות את פנימיות חסדי ה' המוסתרים במדת הדין בראיית פנים דהיינו לפני המקרה, אבל "אחורי" כלומר לאחר זמן מתברר לנו ולדורות הבאים את מדת טובו, וזהו "וראית את אחורי".

ארבע לשונות של גאולה

ואמרתי לפי"ז בביאור מאמרם (מנחות כ"ט ע"ב) "אמר רב יהודה אמר רב בשעה שעלה משה למרום מצאו להקב"ה שיושב וקושר כתרים לאותיות אמר לפניו רבש"ע מי מעכב על ידך אמר לו אדם אחד יש שעתיד להיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו שעתיד לדרוש על כל קוץ וקוץ תילין תילין של הלכות אמר לפניו רבש"ע הראהו לי אמר לו חזור לאחוריך הלך וישב בסוף שמונה שורות ולא היה יודע מה הן אומרים תשש כחו כיון שהגיע לדבר אחד אמרו לו תלמידיו רבי מנין לך אמר להן הלכה למשה מסיני נתיישבה דעתו חזר ובא לפני הקב"ה אמר לפניו רבונו של עולם יש לך אדם כזה ואתה נותן תורה על ידי אמר לו שתוק כך עלה במחשבה לפני אמר לפניו רבונו של עולם הראיתני תורתו הראני שכרו אמר לו חזור לאחורך חזר לאחוריו ראה ששוקלין בשרו במקולין אמר לפניו רבש"ע זו תורה וזו שכרה א"ל שתוק כך עלה במחשבה לפני". כאשר משה התרעם על מיתת רבי עקיבא א"ל הקב"ה הלא כבר אמרתי לך וראית את אחורי אך פני לא יראו, גזירה זו של מיתת רבי עקיבא מלפני היא חזור לאחריך!

והשתא דאתינא להכי תחזינה עינינו במה שכתב בשו"ת חתם סופר או"ח סי' קל"ב להמליץ על מיני המרור השונים דכמו שיש רמז בחסה "דחס רחמנא עלן", יש רמז אף בתמכא הנמנה במשנה (פסחים ל"ט ע"א) שהוא ראשי תיבות "תמיד מספרים כבוד א-ל" ועוד הוסיף וכתב שם ומו"ר רבי נתן אדלר טרח לדעת איזהו ירק הנקרא כרפס ונפיק מפומא דגברא רבה המהרי"ל דהוא ירק הנקרא ברוב לשונות אפי"א, וסימן אפי"א ראשי תיבות "א-ל פועל ישועות אתה", עי"ש. נראה דאין כונתו לדרוש ר"ת בלבד, אלא דזה באמת תכלית אכילת המרור, כדי שתמיד נספר כבוד א-ל אף בימים קשים כאשר החשך יכסה ארץ, אף שאין אנו רואים את חסדיו באתגליא, מ"מ נאמין שהוא לעולם בכל עת ובכל שעה א-ל פועל ישועות וממכה עצמה מתקן הרטיה.

נר זיכרון

לעילוי נשמת

הרה"ח משה בן
מוה"ר יוסף דוד ז"ל
נלב"ע כ"ז סיון תשמ"ז

מרת מלכה מחלה בת
הר"ר מרדכי זיסקינד ז"ל
נלב"ע ג' אייר תשס"ו

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצח ע"י בנו ידידנו עוז
הר"ר דוד הגר הי"ו
לום אנג'לס

